

Інна Міщук,

кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри конституційного права та
галузевих дисциплін Національного
університету водного господарства та
природокористування.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1491-161X>

Богдана Киричук,

здобувач освіти 4-го року навчання
Навчально-наукового інституту права,
Національний університет водного
господарства та природокористування.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0898-0504>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ПОНЯТТЯ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ УКРАЇНОЮ ВІДШКОДУВАНЬ ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

У статті досліджуються доктринальні основи та правові підстави відшкодування Україні шкоди у межах міжнародно-правової відповідальності за злочини, вчинені Російською Федерацією. Аналізуються актуальні історичні аспекти щодо можливості отримання потерпілими сторонами відшкодування (компенсації) шкоди, завданої у ході міждержавних збройних конфліктів.

Встановлено, що проголошення Україною курсу на євроінтеграцію, а також прагнення українців здобути перемогу в збройному конфлікті з Російською Федерацією зумовлює переосмислення суті та значення багатьох правових концепцій та базових понять. У будь-якій правовій системі однією з вагомих гарантій дотримання прав людини й роботи принципу справедливості є застосування механізмів міжнародно-правової відповідальності, зокрема її двох невід'ємних аспектів – політичного та матеріального. У розрізі першого окрема держава або їхня сукупність мають право отримати сатисфакції, ресторації та, за крайньої необхідності, застосувати різноманітні форми обмеження суверенітету. Сатисфакція як форма політичної відповідальності припускає обов'язок держави-делінквента надати задоволення нематеріального характеру, зокрема, виразити вибачення й співчуття з приводу вчинених діянь. Ресторації передбачають звільнення незаконно зайнятих територій, або будь-яке інше право держави, яке відновить її «статус-кво».

Окремо встановлено, що в межах матеріальної відповідальності держави мають право на отримання репарацій, контрибуцій та реституцій. У зв'язку з тим, що в історичному аспекті контрибуції розглядаються винятково як «відкритий спосіб грабежу» переможеної у збройному конфлікті сторони, Версальським договором від 1919 року отримання контрибуцій було заборонено. Замість них держава має право вимагати сплати репарацій, які завжди мають правомірну підставу. Вченими пропонується, що репарації мають отримуватися не тільки Україною, але й її державами-союзниками на підставі заморожених фінансових активів Російської Федерації. Що ж стосується реституцій, Україна має право на повернення цінних творів мистецтва та іншого незаконно викраденого майна, облік яких здійснюється у порядку створення відповідного Державного реєстру.

Ключові слова: міжнародно-правова відповідальність, міжнародне право, збройний конфлікт України та Російської Федерації, відшкодування (компенсація) шкоди, сатисфакції репарації, реституції.

Mishchuk I.V., Kirichuk B.S.

International legal responsibility: the concept and institutional possibilities for Ukraine to obtain compensation for crimes committed by the Russian Federation

The article examines the doctrinal foundations and legal grounds for compensation for damage to Ukraine within the framework of international legal responsibility for crimes committed by the Russian Federation. The author analyzes the relevant historical aspects of the possibility for injured parties to obtain compensation for damage caused in the course of interstate armed conflicts.

It is established that the proclamation of Ukraine's course towards European integration, as well as the desire of Ukrainians to win the armed conflict with the Russian Federation, leads to a rethinking of the essence and meaning of many legal concepts and basic concepts. In any legal system, one of the most important guarantees of human rights and the principle of justice is the use of international legal liability mechanisms, in particular its two integral aspects - political and material. In the context of the first, an individual state or a group of states have the right to receive reparations, restitution and, if necessary, to apply various forms of sovereignty restrictions. Satisfaction as a form of political responsibility implies the duty of the delinquent state to provide non-material satisfaction, in particular, to express apologies and regrets for the acts committed. Restitution implies the release of illegally occupied territories, or any other right of the state that will restore its «status quo».

The Treaty also stipulates that states have the right to receive reparations, contributions and restitution as part of their material liability. Due to the fact that in historical terms, contributions are viewed exclusively as an «open method of robbery» of the party defeated in an armed conflict, the Treaty of Versailles of 1919 prohibited the receipt of contributions. Instead, the state has the right to demand payment of reparations, which always have a legal basis. Scholars propose that reparations should be received not only by Ukraine but also by its allied states on the basis of the frozen financial assets of the Russian Federation. With regard to restitution, Ukraine has the right to return valuable works of art and other illegally stolen property, which are recorded in the relevant State Register.

Keywords: *international legal liability, international law, armed conflict between Ukraine and the Russian Federation, compensation (compensation) for damage, satisfaction of reparations, restitution.*

Постановка проблеми. Відшкодування шкоди, завданої у ході збройної агресії Російської Федерації (далі РФ) проти України, виступає одним із найбільш актуальних і гострих питань не лише для політичної спільноти України, але й усього світу. Можливість отримання Україною відшкодувань за злочини, вчинені РФ, стає не тільки питанням принципів міжнародного публічного права, але й важливим аспектом геополітичних відносин провідних держав світу.

Механізм виплати повоєнних відшкодувань значно ускладнюється у зв'язку з тим, що відповідний інститут міжнародного права здебільшого має звичаєвий характер, а найбільш прогресивні та людиноцентричні механізми розвиваються винятково в межах національної доктрини. Створення нових інституційних механізмів як на національному, так і міжнародному рівні – це завжди складний і тривалий процес у правозастосовній практиці, адже коли наявні інструменти неможливо використовувати в умовах активних глобалізаційних процесів, відбувається їх ґрунтовне переосмислення й удосконалення.

Варто погодитися з О. Мисак, що сьогодні досі не існує універсальних правових інструментів ані для створення злагоджених компенсаційних механізмів, ані для затвердження загальних принципів їхньої діяльності [7, с. 41]. Окремі пропозиції, висловлені європейською спільнотою у лютому 2022 року, на жаль, залишаються здебільшого поспішними, частковими й суперечливими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обрання Україною курсу на європейську інтеграцію, сучасні глобалізаційні процеси та форматування в цьому контексті внутрішньої і зовнішньої політики зумовлює переосмислення науковими колами України категорій «міжнародно-правова відповідальність» і «дотримання основних прав людини».

Проблема захисту прав і свобод мирного населення, порушених у ході міждержавного збройного конфлікту, залишається предметом активного обговорення у працях таких вітчизняних вчених, як Бем М. В., Верланова С. О., Ганкович Я. А., Городиського М. І., Демчук А. М., Єжової Г. В., Косаревич С. Р., Лахути І. В., Мисак О. І., Рашевської К. Є. та Слюсара А. А. У той же час, віддаючи належне напрацюванням дослідників, зауважимо, що проблема пошуку інституційних можливостей для отримання Україною відшкодувань за злочини, вчинені РФ, усе ще залишається недослідженою, а відтак потребує вивчення науковцями, враховуючи сучасні тенденції розвитку міжнародного публічного права.

Мета дослідження – комплексно й всебічно проаналізувати доктринальні основи й правові підстави відшкодування шкоди у межах міжнародно-правової відповідальності за злочини, вчинені Російською Федерацією протягом усього часу ведення збройного конфлікту на території України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерною ознакою сучасної системи публічно-правових та приватноправових відносин є усвідомлення того, що у 2023 році загальносвітові інтереси мирного співжиття мають пріоритетне значення для забезпечення безпечного існування кожної держави. На наше переконання, на цьому й ґрунтуються сучасні принципи міжнародно-правової відповідальності, зокрема, як відповідальності окремої держави-правопорушниці перед світовою спільнотою в цілому.

У XIX–XX століттях війна вважалася цілком виправданим знаряддям вирішення політичних питань і регулювання зовнішніх відносин. Проте зі зростанням гуманізаційних процесів ситуація різко змі-

нилася і міжнародне товариство усвідомило необхідність заборони агресії у міжнародному праві, а також вирішення питання призначення кримінальної відповідальності

Варто зазначити, що протягом XIX-XXI століть у доктрині міжнародного публічного права відбулася значна еволюція в поглядах щодо концепції міжнародно-правової відповідальності та основних принципів її функціонування. Тривалий час війна вважалася цілком виправданим знаряддям вирішення фінансових і територіальних конфліктів у регулюванні зовнішніх відносин. Відшкодування збитків розглядалося як суто політичне питання, закріплене у правових формулюваннях мирних договорів, які підлягали підписанню державами (сторонами конфлікту) після завершення війни. З огляду на це, умови відшкодування збитків встановлювалися винятково переможцями на підставі давньоримської максими *vae victus* (з лат. – «горе переможеним»). Здійснення такої компенсації мало на меті покрити витрати переможців у розмірі, встановленому під час мирних переговорів по завершенню чергового етапу війни. Іншими словами, справедливість, закріплена таким способом відшкодування, була обмежена інтересами лише однієї сторони. Водночас, як демонструє практика, у наступні десятиліття, зокрема під впливом наслідків Першої та Другої світових воєн, підходи до розуміння концепції міжнародно-правової відповідальності почали активно змінюватися, враховуючи справжній сенс поняття справедливості. Міжнародне співтовариство усвідомило необхідність заборони агресії у міжнародному праві, а також потребу у вирішенні питання про призначення кримінальної відповідальності за найтяжчі міждержавні злочини. Перемога чи поразка у збройному конфлікті й надалі має вагоме значення для створення інституційних можливостей для відшкодування повоєнних збитків, однак самі ці рішення приймаються не з огляду на юридичний факт перемоги чи поразки сторони, а з метою компенсувати реальні наслідки злочинів (матеріальні та моральні), вчинених державами у ході збройного конфлікту.

Так, Д. Спесівцев зазначає, що відповідальність у міжнародному праві має таке ж джерело походження, що й інші види соціальної відповідальності, а саме – моральний обов'язок перед суспільством [9, с. 154]. Досліджуючи дане питання, Г. Коверзнева також зазначає, що принципи міжнародного права можуть з'являтися, змінюватися або навіть зникати, однак феномен відповідальності завжди залишається суттєвим елементом системи права. Відповідальність держав щодо виконання її міжнародних зобов'язань є юридичною відповідальністю, адже держава не може скасовувати або створювати норми міжнародного права у такому ж простому порядку, як вона скасовує чи приймає національні закони. Відповідальність за такими зобов'язаннями є властивістю кожної держави, без якої світова спільнота не здатна мирно співіснувати [6, с. 50].

Для визначення основних засад використання державами міжнародного права було створено спеціальну Комісію ООН, яка мала на меті систематизувати принципи Статутів Нюрнберзького та Токійського трибуналів, адже саме вони стали поштовхом до створення теоретичних засад міжнародного кримінального права в сучасному розумінні. Як наслідок, у Проекті Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства Комісія ООН встановила, що держава зобов'язана відповідати за дії або бездіяльність своїх виконавчих органів: міністерств і відомств, армійських і поліцейських підрозділів, прикордонних і спеціальних служб, аж до нижчої ланки виконавчої влади [3, с. 121].

Як зазначають О. Березняк і В. Рец, шкідливий результат або збиток, заподіяний протиправним поведінням держави у більшості випадків має двоякий характер, а саме:

- шкода матеріального характеру (збиток, заподіяний життю й здоров'ю цивільного населення держави й військовополонених, а також збитки майну й фінансовим активам держави);
- шкода морального характеру (порушення принципу незалежності й територіального суверенітету, замах на репутацію держави на політичній арені світу) [2, с. 93].

У межах інституту міжнародно-правової відповідальності держави за протиправні діяння прийнято виділяти два аспекти: політичний і матеріальний. На переконання К. Важної, принцип політичної відповідальності у розрізі міжнародно-правової відображається і підлягає застосуванню подібним чином до категорії «компенсація моральної шкоди». Найбільш поширеними формами політичної відповідальності визнано сатисфакцію, ресторацію і різноманітні форми обмеження суверенітету [4, с. 91].

Сатисфакція (від лат. *satis* – «достатньо» і лат. *facere* – «робити, виконувати») як форма політичної відповідальності припускає обов'язок держави-правопорушниці надати задоволення нематеріального характеру, тобто компенсувати моральну шкоду, заподіяну честі й гідності держави-супротивниці. Юридична природа сатисфакції розривається в тому, що така відповідальність покладає на офіційних представників держави-делінквента обов'язок виразити в усній формі вибачення, жаль і співчуття за вчинені

протиправні діяння, а також обов'язок прийняти нормативно-правовий акт, яким визнати свою провину й запевнити про відмову від своїх протиправних намірів у майбутньому.

Сьогодні поняття справедливої сатисфакції дещо змінило своє першочергове значення й найчастіше використовується у роботі Європейського суду з прав людини в процесі розгляду справ про компенсацію збитків, нанесених державою через протиправне діянням. Якщо Суд визнає факт порушення державою-підписантом Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод чи Протоколів до неї, то потерпіла сторона отримує справедливу сатисфакцію – відшкодування в грошовому еквіваленті. Повертаючись до питання збройного конфлікту України та РФ, варто зазначити, що розгляд і вирішення майбутніх справ, поданих сторонами до Суду суттєво ускладнюється через вихід РФ у вересні 2022 зі складу Ради Європи. Україна може отримати справедливі сатисфакції лише у випадку вирішення справ «Україна проти Росії (щодо Криму)» за №№20958/14 та 38334/18, «Україна та Нідерланди проти Росії» за №№8019/16, 43800/14, 28525/20 та 11055/22, «Україна проти Росії (VIII)» за №55855/18 (про захоплених моряків), «Україна проти Росії (IX)» за №10691/21 (про вбивство опонентів РФ). Водночас, проводячи паралель зі збройним конфліктом РФ з Грузією, можна стверджувати, що Суд обережно підходитиме до висновку про присудження компенсації, адже у рішенні справі «Грузія проти Росії (II)», Суд хоч і визнав, що РФ несе відповідальність за ситуацію на окупованих територіях Грузії, водночас одногосно постановив, що питання сатисфакції для Грузії в порядку Ст.41 Конвенції «поки не готове до вирішення» [5, с. 24].

Ресторація – це вид політичної відповідальності, який передбачає відновлення державою-делінквентом колишнього статусу (так званого «статусу-кво») потерпілої сторони. Типовим прикладом ресторацій, наданих РФ, може бути звільнення незаконно зайнятих територій з метою відновлення кордонів України станом на 1991 рік.

Що ж стосується обмеження суверенітету як обов'язкового заходу політичної відповідальності держави, Г. Циверенко зазначає, що класичним прикладом такого виду відповідальності є правові інструменти, використані по відношенню до Німеччини за підсумками Другої світової війни. Німеччина, зокрема, не тільки втратила значну частину своїх територій, але й зазнала повоєнної окупації та повної демілітаризації. Її збройні сили були примусово розпущені, окремі державні інститути, які пропагували ідею націонал-соціалізму, були визнані злочинними та, як наслідок, ліквідовані [10, с. 67].

На відміну від політичної відповідальності, матеріальна відповідальність може бути виражена у формі репарацій, контрибуцій та реституцій.

Історичний досвід державотворення демонструє, що свій початок репарації беруть від інституту контрибуцій, які успішно існували та широко застосовувалися в міжнародному публічному праві до кінця XIX століття й носили характер так званої «натуральної данини» [7, с. 42]. У їхню основу було покладено концепцію «права переможця», а відтак контрибуції у грошовому або натуральному еквіваленті виплачувалися переможеною стороною лише як повоєнний вигравш, а не засіб для відшкодування завданих збитків.

На початку XX століття контрибуції вже сприймалися політичними колами як відвертий спосіб грабежу населення переможеної держави. Для обмеження негативних наслідків стягнення контрибуцій були розроблені статті 47-51 Гаазької конвенції про закони й звичаї сухопутної війни від 1907 р., які вперше обмежили (хоч і не заборонили) право на стягнення контрибуцій. За твердженнями О. Мисак, під час Першої світової війни положення цих статей грубо порушувалося, а відтак при розробці Версальського мирного договору 1919 року країни блоку Антанта були змушені повністю відмовитися від права на отримання контрибуцій, замінивши їх репараціями [7, с. 42]. На відміну від старого бачення міжнародно-правової відповідальності, сучасна доктрина встановлює єдине правило: якщо при сплаті контрибуцій, що носили неправомірний характер, нанесений збиток ніяким чином не пов'язувався з грошовою винагородою, то при сплаті репарацій, що завжди мають правомірний характер, потрібно, щоб збиток, заподіяний потерпілій державі, був об'єктивно доведений та сплачений [7, с. 43].

Як пропонує професор міжнародного права і права ЄС Ян Барч, вимагати від Росії виплати репарацій має не сама лише Україна – це повинно стати «комплексною міжнародною ініціативою, до якої буде залучено всі країни, які застосували санкції до РФ, а також міжнародні організації та міжнародні фінансові інституції». Науковець пропонує, щоб одночасно зі створенням інституційного механізму відшкодування завданих РФ збитків було вирішено, що для здійснення компенсації, у першу чергу, використовуватимуться активи РФ, заморожені за кордоном. Така візія передбачає укладення багатосторонньої міжнародної угоди, яка б з однієї сторони зобов'язувала держав-підписантів заморожувати та конфісковувати резерви Центрального банку Російської Федерації, а також активи безпосередньо російських громадян (у тому чис-

лі топ-чиновників РФ), а з іншої сторони – врегулювала б єдиний безготівковий механізм переказу коштів для України [1].

Зазначена ідея отримала підтримку міжнародної спільноти, адже на початку травня 2022 року чотири американські конгресмени Джаред Голден, Джо Морел, Мерсі Каптур та Браян Фітцпатрік ініціювали отримання Україною репарацій через прийняття Закону «Відшкодування для України через підтримку та інтеграцію суверенної нації» (з англ. – «*Reparations for Ukraine through Sovereign Nation Support and Integration (RUSSIA) Act*»). Закон передбачає створення належних юридичних підстав для використання активів Центрального банку РФ з метою відшкодування Україні воєнних збитків [1].

Водночас, на наше переконання, навіть такі інституційні механізми для відшкодування збитків, які на перший погляд здаються простими й зрозумілими, мають бути належним чином узгоджені між державами, які виявляють інтерес в отриманні репарацій. Така необхідність зумовлюється тим, що зарубіжні країни, допомагаючи нашій державі в економічному, військовому або гуманітарному аспекті, також невідворотно стикаються з проблемою вичерпання фінансових та матеріальних ресурсів. Ігнорування інтересів принаймні однієї потерпілої сторони матиме далекосяжні наслідки, адже неодмінно призведе до «дзеркального» вилучення майна та появи абсолютно нових конфліктів навіть між тими державами, які спільно у лютому 2022 року допомагали Україні.

Реституція як один із заходів матеріальної відповідальності РФ має спільні риси з правом на отримання репарацій та полягає в тому, що держава-делінквент зобов'язується повернути неправомірно захоплене майно, зокрема, цінні твори мистецтва та устаткування суб'єктів господарювання. Першою ініціативою щодо отримання Україною реституцій варто розглядати створення у березні 2021 року законопроекту №5177 «Про захист права власності та інших речових прав осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії», яким передбачалося створення Державного реєстру знищеного, пошкодженого та втраченого внаслідок збройної агресії майна. І хоча в даному законопроекті ще не йшлося про наслідки повномасштабного вторгнення РФ у лютому 2022 року, ініціатори ідеї цим законопроектом заклали основу для створення аналогічного механізму – Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, чинність якого підтверджується Законом України № 2923-IX від 23.02.2023 року [8].

Висновки. Юридична відповідальність є складним загальносоціальним явищем. У цьому контексті міжнародно-правова відповідальність повинна розглядатися як обов'язок суб'єкта міжнародного права зазнати певних несприятливих наслідків за вчинене протиправне діяння (дію чи бездіяльність). Що ж стосується збройної агресії РФ проти України, то з огляду на вищезазначене стає очевидним право цивільного населення нашої держави отримати різні форми політичних та матеріальних відшкодувань у грошовому та натуральному еквіваленті.

Список використаних джерел

1. Агресія Росії проти України: Як забезпечити ефективний розгляд вимог щодо виплати Росією репарацій. *Центр Дністрянського*: веб-сайт. URL: <https://dc.org.ua/news/jan-barcz> (дата звернення: 02.09.2023).
2. Березняк В. С., Рец В. В. Генеза Проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства та його значення у міжнародному кримінальному законодавстві. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : зб. матеріалів доп. учасн. III Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро: ДДУВС, 2019. С. 92-94.
3. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії. Київ: Либідь, 2002. 608 с.
4. Важна К. А. Концепція кримінальної відповідальності держави: можливість реалізації в сучасному міжнародному праві: монографія. Київ: Ліра-К, 2017. 292 с.
5. Городиський І. М., Бем М. В., Косарев С. Р. Відшкодування для України: моделі, перспективи, виклики. Аналітична доповідь. Львів: Центр Дністрянського, 2023. 103 с.
6. Коверзнева Г. П. Відповідальність держав у міжнародному праві. *Альманах міжнародного права*. 2021. Вип. 13. С. 49-56.
7. Мисак О. І. Міжнародно-правова відповідальність – традиційний вид юридичної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 41-43.
8. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій,

терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 33.

9. Спесівцев Д.С. «Переможець отримує все»: відшкодування шкоди, завданої Російською Федерацією у ході збройної агресії проти України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 152-156.
10. Циверенко Г.П. Відповідальність держав у міжнародному праві. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Том. 28(67). С. 66-70.

References

1. Ahresiiia Rosii proty Ukrainy: Yak zabezpechyty efektyvnyi rozghliad vymoh shchodo vyplaty Rosiieiu reparatsii [Russia's aggression against Ukraine: How to ensure effective consideration of demands for payment of reparations by Russia]. *Tsentr Dnistrianskoho - Dnistrianskii Centre: veb-sait*. Retrieved from <https://dc.org.ua/news/jan-baracz> [in Ukrainian]
2. Berezniak, V. S. & Rets, V. V. (2019). Heneza Proektu Kodeksu zlochyniv proty myru i bezpeky liudstva ta yoho znachennia u mizhnarodnomu kryminalnomu zakonodavstvi [Genesis of the Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind and its Significance in International Criminal Law]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty: zb. materialiv dop. uchasn. III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. - International and national security: theoretical and applied aspects: coll. additional materials participations of III International science and practice conf.* Dnipro: DDUVS, 92-94 [in Ukrainian]
3. Butkevych, V. H., Mytsyk, V. V. & Zadorozhnyi, O. V. (2002). *Mizhnarodne pravo. Osnovy teorii [International law. Basics of the theory]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian]
4. Vazhna, K. A. (2017). *Kontseptsiiia kryminalnoi vidpovidalnosti derzhavy: mozhlyvist realizatsii v suchasnomu mizhnarodnomu pravi [The concept of criminal responsibility of the state: the possibility of implementation in modern international law]: monohrafiia*. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian]
5. Horodyskyi, I. M., Bem, M. V. & Kosarev, S. R. (2023). Vidshkoduvannia dlia Ukrainy: modeli, perspektyvy, vyklyky. Analitychna dopovid [Compensation for Ukraine: models, prospects, challenges. Analytical report]. Lviv: Tsentr Dnistrianskoho [in Ukrainian]
6. Koverzneva, H. P. (2021). Vidpovidalnist derzhav u mizhnarodnomu pravi [Responsibility of states in international law]. *Almanakh mizhnarodnogo prava - Almanac of international law*, 13, 49-56 [in Ukrainian]
7. Mysak, O. I. (2017). Mizhnarodno-pravova vidpovidalnist – tradytsiinyi vyd yurydychnoi vidpovidalnosti [International legal responsibility – a traditional type of legal responsibility]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 6, 41-43 [in Ukrainian]
8. Pro kompensatsiiu za poshkodzhennia ta znyshchennia okremykh katehorii obiektiv nerukhomoho maina vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy, ta Derzhavnyi reiestr maina, poshkodzhеноho ta znyshchenoho vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy [On compensation for damage and destruction of certain categories of immovable property as a result of hostilities, terrorist acts, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, and the State Register of property damaged and destroyed as a result of hostilities, terrorist acts, sabotage caused by armed aggression of the Russian Federation against Ukraine]: *Zakon Ukrainy vid 23.02.2023 № 2923-IX (2023). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 33 [in Ukrainian]
9. Spiesivtsev, D. S. (2022). «Peremozhets otrymuie vse»: vidshkoduvannia shkody, zavdanoi Rosiiskoio Federatsiieiu u khodi zbroinoi ahresii proty Ukrainy [«The winner takes all»: compensation for the damage caused by the Russian Federation in the course of armed aggression against Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 7, 152-156 [in Ukrainian]
10. Tsyverenko, H. P. (2017). Vidpovidalnist derzhav u mizhnarodnomu pravi [Responsibility of states in international law]. *Vcheni zapysky TNU im. V.I. Vernadskoho. Seriiia «Yurydychni nauky» - Scientific notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series «Legal Sciences»*, 28 (67), 66-70 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 19.09.2023